

Signataro bloknotas. 1988–1992 m. fragmentai Memoirs of the Signatory. Fragments from years 1988–1992

Algirdas Kumža

Steigiame Sąjūdį

1988 m. balandžio 13 d. estai įkūrė Liaudies frontą, naująjį judėjimą pavadino „Estijos liaudies frontu“ estiškai *Rahvarinne*. Frontas žada remti Michailo Gorbačiovo reformas, tačiau akivaizdu, kad galutinis tikslas yra Nepriklausomybė. Tada ir Lietuva tapo drąsesnė – apėmė gėda, kad estai greitesni.

Po savaitės Dailininkų sąjungoje Arvydas Juozaitis perskaitė pranešimą „Politinė kultūra ir Lietuva“. Jaunojo filosofo svarstymai tuo laiku buvo itin drąsūs ir naujoviški. Jis sakė, kad turi atsirasti nauji viešojo gyvenimo subjektai, dinaminiai šaltiniai. Kas nekurčias, išsyk suprato, kad kalbama apie rimtas politines permainas. Arvydas pats sakė, kad pranešimas buvo moralinė-politinė akcija, o kartu ir deklaracija, nušviečianti artimiausias veiklos gaires.

Paskaitos tekstas buvo greitai išplatintas po visą Lietuvą, o jos autorius tapo permainų vedliu ir simboliu. Visą gegužę mus persekiojo *Rahvarinne* šešėlis, vis šnabždėjomės, kodėl delsiame ir kada pakartosime estų žingsnį?

Birželio 3-iosios vakare sėdėjau Mokslų akademijos salės pirmoje eilėje – laukiau diskusijos apie ekologiją, ekonominį savarankiškumą ir sovietinės konstitucijos pataisas. Oficialiame kvietime buvo parašyta, kad pranešėjai kalbės apie „socialinę-ekonominę Respublikos raidą“. Tuomet Lietuva dar nebuvo Lietuva, valdiškuose popieriuose ji buvo „respublika“. Tik Justino Marcinkevičiaus dramose aktoriai skandavo Lie-tu-va.

Ar buvo galima nujauti, kad ši sueiga bus ypatinga? Taip! Juk ne kasdien vienoje vietoje susirenka tiek garsių akademikų, rašytojų, istorikų. 500 menininkų, inžinierių, rašytojų, žurnalistų, studentų! Ir J. Marcinkevičius atėjo, o tuo metu jis buvo neprilygstamas autoritetas.

Diskusiją pradėjęs akademikas Eduardas Vilkas¹ išsyk perspėjo, kad čia turi būti Mokslų akademijai derama diskusija, o ne mitingas. Salė ėmė šurmuliuoti, siūlė balsuoti, tada akademikas atkirto, kad mokslinė tiesa negimsta balsuojant. Įsisiūbavo drama, kurioje vyravo dvi siužetinės linijos. Pirmoji – pakalbėti apie ekonominę Lietuvos savarankiškumą, ūkiskaitą, suverenitetą ir naują konstituciją. Kita linija – sukurkti tai, ką estai padarė prieš tris savaites – įsteigti Nacionalinį frontą.

Pirmajam siužetui atstovavo E. Vilkas ir kartu su juo prezidiume sėdintys akademikai Raimundas Rajeckas, Antanas Buračas, Juozas Bulavas bei profesorius Bronislovas Kuzmickas. E. Vilkas buvo

¹ **Eduardas Vilkas** (1935–2008), matematikas, politikas. 1985–2008 Ekonomikos instituto direktorius, Mokslų akademijos Prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius, 1991–2000 viceprezidentas. 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras.

Konstitucinių pataisų komisijos pirmininkas. Antrąjį siužetą plėtojo jaunimas: Arvydas Juozaitis, Saulius Lapienis, Alvydas Medalinskas, Artūras Skučas ir Zigmas Vaišvila. Jie buvo numatę estų pavyzdžiu sukurti judėjimą, bet salė apie tai dar nežinojo.

Abu siužetai pynėsi ir konfrontavo. Į tribūną vienas po kito ėjo oratoriai: vienas pasakojo apie sovietų okupaciją, kitas skaitė pasiūlymus „Respublikos vyriausybei ir Aukščiausiajai Tarybai“. Kazimira Prunskienė² padarė ilgą pranešimą apie ūkiskaitą. Vytautas Landsbergis pasakė, kad kalbės kaip stebėtojas: smarkiai vėluojame, delsti nebegalime, reikia veikti, nes kitaip nesužinosime, ką galime. Dar pridūrė: jeigu akademikai nenori, kad nauja organizacija būtų įkurta čia, tai bus padaryta kitoje vietoje!

Profesorius Bronius Genzelis nuo piktų žodžių apgina akademiką Juozą Bulavą, kuris pokario metais būdamas Universiteto rektorius saugojo savo alma mater nuo rusifikacijos. Kalbėdamas apie ateitį Genzelis siūlo parengti įvairias programas: „Esame mąstanti tauta, galime sukurti savo programas ekonomikoje, kultūroje, politikoje. Negalime laukti, kol už mus kas nors sugalvos.“ Apie estų Frontą jis ne užsimena nė žodžiu, nors žino viską.

A. Medalinskas užsimena apie iniciatyvinės grupės steigimą, bet labai atsargiai. Kino režisieriaus Arūno Žebriūno nuomone, šis susitikimas pavėlavo trejus metus – tai atspindi tautos temperamentą. O estai? – pagalvojau klausydamasis jo. Estai tikrai už mus ramesni, o Frontą įsteigė pirmieji!

E. Vilkas keliskart ragino oratorius grįžti į mokslinės diskusijos rėmus, tačiau nesėkmingai – auditorijos temperatūra kilo vis aukšty. Galų gale akademikas nervingai pareiškė, kad kalbėtis su šia publika yra tuščias reikalas ir daugiau tokių susitikimų nebus.

Nežinia, kiek dar būtų užtrukusios tos slėpynės, jei ne architektas Artūras Skučas ir filosofas Arvydas Juozaitis. A. Skučas be jokių užuolankų paklausė publikos:

- Ko mes čia susirinkome?
- Steigti Liaudies fronto! – pasigirdo keli balsai.

A. Skučas tikino, kad sprendimo atidėjimas reikštų du žingsnius atgal ir nė vieno į priekį. Salė pritariamai sužžė, o tada į priekį išėjo Juozaitis ir pasakė trumpą žodį apie drąsą. Kiti kalbėjo tą patį, bet jiems trūko jėgos, o Arvydas buvo revoliucijos tribūnas – aukštas, stiprus ir ryžtingas:

– Prieš ką turime kovoti? Žinoma, prieš baimę. Trejus metus bandėme ją įveikti, ir tik šiandien ji ima trauktis.

Ir įvyko lūžis!

E. Vilkas neprarasdamas vilties dar kartą paragino viską užbaigti, bet iniciatyvą perėmė Z. Vaišvila:

– Va, tuoj užbaigsim. Išrinksim grupę ir užbaigsim.

Salė smagiai paplojo ir pradėjo siūlyti kandidatus į iniciatyvinę grupę.

Buvo siūlomi visuomenei žinomi asmenys – menininkai, mokslininkai, žurnalistai. Ypač šiltai ir pagarbiai buvo sutikta poeto Justino Marcinkevičiaus kandidatūra.

Žinia apie Sąjūdžio steigimą žaibu apskriejo patriotiškai mąstančius namus. Sužibo viltis, o kartu ir nerimas, kaip reaguos KGB ir CK? Ar toleruos, ar vėl pradės kapoti galvas?

Kitą dieną, šeštadienį, svarbiausi valdžios vyrai nuo ankstyvo ryto posėdžiavo LKP CK rūmuose. Aš per pačius pietus ėjau Gedimino prospektu (tada – Lenino), plieskė saulė. Žiūriu, per Kudirkos aikštę (tada – Černiachovskio) lekia Lietuvos komjaunimo lyderis Alfonsas Macaitis³ – visas įkaitęs ir didžiai susijaudinęs. Lekia tiesiai iš to uždaro posėdžio.

– Tu neįsivaizduoji, kas ten darosi! Tiek emocijų ir decibelų tuose rūmuose dar nebuvo!

Apsimetu, kad nieko nesuprantu. Spauda ir radijas kol kas apie vakarykštį įvykį nepaskelbė nė žodžio. Alfonsas tęsia:

² **Kazimira Danutė Prunskienė** (g. 1943), viena Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio kūrėjų, 1988–90 jo iniciatyvinės grupės, Tarybos narė. 1989–90 LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja, SSRS liaudies deputatė. 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatė, Kovo 11 Akto signatarė. 1990–91 Lietuvos Respublikos ministrė pirmininkė; 1991 01 08 atsistatydino.

³ **Alfonsas Macaitis** (g. 1956 Viešvilėje). 1986–90 Lietuvos komjaunimo pirmasis sekretorius. Jam vadovaujant 1989 Lietuvos komjaunimas atsiskyrė nuo Visasąjunginės Lenino komunistinės jaunimo sąjungos.

- Vakar buvo įkurtas Frontas! Toks kaip Estijoje!
- Aš vakar buvau ten, – ramiai pasakiau.
- Buvai! – Alfonsas žiūrėjo į mane lyg grįžusį iš Mėnulio. – Einam pas mane, papasakosi.

Alfonsas buvo pažangus žmogus ir rėmė visas naująsias jaunimo iniciatyvas – ekologijos, istorijos ir roko muzikos klubus. Pro jo kabineto langą mačiau metale išlietą generolą Černiachovskį ir baltą CK rūmą. Keliais žodžiais nušviečiau vakarykščius įvykius ir pasakiau savo vertinimą.

- Žinok, jie turi visai kitą informaciją, nesupranta, kas darosi.
- Jie niekada nesupras...
- Nesakyk, yra ten ir protingų žmonių, jiems reikia perduoti tikrą informaciją.

Alfonsas griebė mane už alkūnės, ir aš nepajutau, kaip perbėgę aikštę atsidūrėme artimiausio Algirdo Brazausko bendražygio Vladimiro Beriozovo kabinete. Beriozovas pasodino mane ilgo medinio stalo gale ir paprašė kalbėti. Pasakojau ilgai, gal pusę valandos, niekas manęs nė karto nepertraukė. Įsibėgėjęs pradėjau plačiai mosikuoti rankomis, lyg kalbėčiau ne šiame kabinete, o Vingio parke. Vardijau, kokie iškilūs žmonės dalyvavo, citavau pasakytas kalbas. Sakiau, kad pagaliau įvyko tai, ko žmonės seniai laukė. Režiumavau:

– Nuo vakar dienos mūsų gyvenimas pasikeitė. Judėjimas sparčiai įgaus jėgą ir pagreitį, nes jame garbingiausi Lietuvos žmonės.

Nutilau, pauzė buvo ilga. Pagaliau Beriozovas prašeko:

- Visa tai aš suprantu, bet kaip išaiškinti Mitkinui.

Nikolajus Mitkinas tuo metu buvo iš Maskvos atsiųstas LKP CK antrasis sekretorius. Jo funkcija buvo prižiūrėti, kad Lietuva nenukryptų nuo Kremliaus linijos.

Per vasarą Sąjūdis tapo galinga jėga, ir Maskvos statytinis Mitkinas turėjo savo postą užleisti V. Beriozovui.

Buvau pirmajame Sąjūdžio susitikime su valdžia. Vienoje pusėje susėdo iniciatyvinės grupės nariai, kitoje – partijos ir vyriausybės vadovai. Pokalbis buvo korektiškas, bet visus kaustė įtampa ir nepasitikėjimas, kaip ir bokso ringe – varžovai tikrino priešininko smūgį ir taktiką. Kažkas iš nomenklatūros vyrų bandė kalbėti apie ekstremizmo pavojų, kažkas Trispalvę pavadino nacionalistine. Akademikas Juras Požela sąjūdiečius perspėjo nebėgti pertvarkai už akių, į ką žurnalistas Algimantas Čekuolis atrėžė:

- Mums tai negresia!

Iš tikrųjų, tuo metu Lietuvos valdžia ignoravo visas Gorbačiovo reformas.

Po pusmečio toje pačioje partijos CK salėje (dabar Vyriausybės rūmai) mačiau visai kitą nuotaiką, nes daug svarbių įvykių atsitiko per tą laiką.

Prieš pusmetį sąjūdiečiai nedrąsiai akimis tyrinėjo prabangų CK interjerą, o dabar patogiuose gelsvo gobeleno krėsluose jie sėdėjo kaip šeimininkai. Štai KGB viršininkas generolas Eduardas Eismuntas⁴ ramina pernelyg radikalius susitikimo dalyvius:

- Kalbu ne savo postą saugodamas, galiu tą kėdę tuoj pat užleisti. Jeigu kas norit, eikit ir dirbkit.

Žaibo greičiu pašoko Vitas Tomkus⁵ su Kazimieru Uoka⁶:

- Mes norim!

Mačiau, kaip generolas susivaldė, bet viduje virė – tokių akiplėšų ši salė dar nematė.

Tuo metu valdžia jau nebuvo tokia arogantiška, nes jos mąstymą smarkiai pakeitė 1988 m. rugpjūčio mėnesį į Lietuvą atvykęs artimas Gorbačiovo žmogus, „Perestroikos“ ideologas Aleksandras Jakovlevas. Jis atvirai parėmė Sąjūdį ir apramino kovingai nusiteikusius Lietuvos biurokratus. Svarbiausia žinia buvo, kad milicija neturi kištis į politinius procesus.

⁴ **Eduardas Eismuntas** (1932–2019), 1987–90 LSSR valstybės saugumo komiteto pirmininkas. Generolas majoras (1987).

⁵ **Vitas Tomkus** (g. 1956 Šiauliuose), žurnalistas. 1989 įsteigė laikraštį *Respublika*, 1989–2004 ir nuo 2009 jo vyriausiasis redaktorius.

⁶ **Kazimieras Uoka** (1951–2016), 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras. 1988 Sąjūdžio Kauno tarybos, 1988–92 Sąjūdžio Seimo tarybos narys, sekretorius.

Buvau išrinktas į Vilniaus Sąjūdžio tarybą. Čia pamačiau garsius Lietuvos žmones. Atvirai pasikalbėdavome su monsinjoru Kazimieru Vasiliausku ir kunigu Vaclovu Aliuliu, literatūros profesoriumi Albertu Zalatoriumi ir buvusiu politiniu kaliniu Povilu Pečeliūnu.

Į susirinkimus Rašytojų sąjungos salėjeėjome kaip į šventę, nes mūsų pirmininkas prof. Aloyzas Sakalas buvo demokratiškas ir išmintingas žmogus, be to, turėjo puikų humoro jausmą. Kunigas V. Aliulis sakė, kad Sąjūdyje jis neklausinėjo, kas kokiai partijai priklauso, nes visi buvo vienminčiai.

Greta manęs sėdėdavo disidentas P. Pečeliūnas, šilto ir subtilaus humoro žmogus. Pasakojo, kaip kartu su Vytautu Skuodžiu ir Gintautu Iešmantu jie buvo nuteisti už antisovietinę agitaciją ir propagandą. Kaltinimo akte surašė nebūtas nuodėmes: girtuokliavimas, moralinis pakrikimas, sudaiktėjimas, negatyviai vaizduoja tarybinę tikrovę, draugauja su išteklėjusia moterimi.

Pečeliūną apkaltino, kad redaguoja „Alma Mater“, kurios išėjo keturi numeriai po šimtą egzempliorių. KGB bijojo tas bylas parodyti viešai, nes būtų atrodę juokinga.

Pečeliūnas per posėdį man pašnabždėjo į ausį:

– Jei surašytume, ką čia per du vakarus kalbėjome, prie sovietų būtume gavę po dvylika metų, o už antrą dalį – penkiolika. Aš gavau aštuonerius, pernai grįžau. Mes tada kalbėjome tą patį, tik švelniau.

Jis nesikreipė dėl reabilitacijos, nes nelaikė savęs kaltu.

Pirmieji Parlamento rinkimai. Kovo 11-oji

1989 m. rudenį buvo paskelbti pirmieji laisvi ir demokratiniai Aukščiausiosios Tarybos rinkimai. Telšių rinkimų apygardoje buvome keturi konkurentai, ašėjau kaip laisvas kandidatas. Pirmame ture man pritrūko poros procentų, užtat antrame laimėjau didele persvara.

Mano rinkėjai buvo žemaičiai *dounininkai ir dūnininkai*. *Kudie tep y?* – buvo dažniausias jų klausimas. Kodėl taip yra? – išverčiu į lietuvių kalbą. Kodėl mes, darbšti tauta, atsidūrėme tokiam skurde, klausė žemaičiai.

Užsukau tada į Telšių ligoninę: chirurginiame skyriuje tik vienas vandens čiaupas, gimdyvės prausiasi šaltu vandeniu.

Parduotuvių lentynos tuščios, miltai ir cukrus tik su talonais; vestuvėms 30 kg mėsos ir 5 buteliai šampano. Viskas su talonais, žmonės negali nusipirkti nei kelių, nei kojinių. Nėra elektros lempučių, siūlų. Trūksta tualetinio popieriaus – parduoda tik pusę rulono vienam žmogui. Atsirado prekių skirstymo komisijos, o paskui komisijos, kurios tas komisijas prižiūrėjo.

Susitikimuose šviesesni žmonės pasisako už Sąjūdį, bet ateina ir įkaušusių vyrų – jie burba įniršę: kai buvo partija – buvo cukraus, visko buvo!

Kaip žmonėms paaiškinti? Sakau, sistema priėjo liepto galą, bet vis abejoju: imperija, turinti tiek naftos, dujų, aukso ir deimantų, negali pasigaminti muilo, skalbimo miltelių ir papirosų!?

Mes jau užmiršome tą laiką, o jaunimas apskritai netiki, kad taip buvo.

Varniuose vyko mano susitikimas su rinkėjais. Kaip ir kitur, varniškiai neabejojo Nepriklausomybe. Tačiau jos skelbti neskubino. Sakė: gerai viską apsvarstykite, nesikarščiuokite – imperijos dantys aštrūs, juk ir Telšiuose stovi didelis tankų pulkas. Susitikimo pabaigoje mane į šoną pasivedė du devintą dešimtį pradėję vyrai. Iš veidų mačiau, kad inteligentai ir Stalino lagerius iškentę. „Mes su reikalu, – sako. – Būkit geri, skelbkit Lietuvą kuo greičiau, mes norime dar pagyventi laisvame krašte.“

Pažadėjau.

Kovo 11-osios vakaras. Buvau išrinktas į balsų skaičiavimo komisiją. Balsavome jau sutemus; nešiau balsadėžę kartu su kolegomis į trečią aukštą. Tada nesusimąsčiau, bet dabar galiu pasakyti, kad nieko brangesnio savo rankose nesu laikęs. Gal tik gimusį kūdikį, kuris yra stebuklas. Bet ir mūsų Nepriklausomybė buvo stebuklas.

Kilome tais laiptais rankose laikydami laisvę. Žinojome, kad bus dauguma, bet ar bus mūsų balsas toks galingas, kad pasauliui neliks jokių abejonių? Lapeliai pasklido ant didelio stalo – žinia pasauliui ir Maskvai. Pradėjome skaičiuoti: už, už... Už – 124. Apėmė pergalės džiaugsmas!

Išėjau pro pagrindines duris įkvėpti oro, o ten Antanas Terleckas nuo fasado lupa sovietinį herbą. Aukštai ant kopėčių stovi jaunas fizikas Andrius Kubilius, jis irgi plėšia kūjį ir pjautuvą nuo laisvos šalies Parlamento.

Kalbuosi ant laiptų su žurnalistu iš Šveicarijos: „Pavydžiu jums, – sako šveicaras, – jūs kuriate istoriją.“ Švedų konsulas kalba atsargiau: „Pavojingas jūsų sprendimas, šokis ant plono ledo!“ Ir kiti užsieniečiai panašiai vertino: „Esate akrobatai be apsaugos tinklo, einate plonu pavasario ledu.“

Neramūs laukėme ryto. Įsivaizduokite, kad vienas lagerio barakas pasiskelbė laisvas, o aplink jį spygliuota viela ir tankai. Euforijos nebuvo, nors visi supratome, kokį svarbų žingsnį žengėme. Naktis praėjo ramiai. Kitą rytą pasveikino Jonas Mekas, Yoko Ono ir Lechas Wałęsa. O pasaulio galingieji tylėjo. Ilgai dar laukėme jų pripažinimo.

Laišką Michailui Gorbačiovui Vytautas Landsbergis pradėjo „Jūsų Didenybe“. Toks kreipinys Kremliuje sukėlė didžiulį įsiūtį. Kremlius nenustebo, bet reaguoti delė. Akivaizdu, kad vyko liberalų ginčas su vanagais, kurie siūlė lietuvius stabdyti tankais. Pradėtas rengti įsakymas Lietuvoje įvesti nepaprastąją padėtį. Po savaitės SSRS Aukščiausioji Taryba priėmė sprendimą, kad Lietuvos Kovo 11-osios Aktas yra neteisėtas, todėl negaliojantis. Gorbačiovas išleido įsaką apie priemones atkurti sovietų valdžią Lietuvoje.

Taikiai išgyvenome dešimt Nepriklausomybės dienų, tačiau vieną rytą gavome žinią, kad į Lietuvą permesta Pskovo desantininkų divizija. Planuoja mus išvaikyti – tokia buvo pirmoji mintis.

Kovo 22 d. kariuomenė pradėjo grobti pastatus: buvo užimti Politinio švietimo namai ir Vilniaus partinė mokykla. LKP archyve įsikūrė kareivinės – 20 kareivių saugo Juozą Jarmalavičių. Naktį desantininkai užėmė LKP CK.

Landsbergiui buvo paaiškinta, kad to paprašė Maskvai ištikima Mykolo Burokevičiaus partija. Landsbergis kandžiai paklausė: ar armija padės, jei kitos organizacijos norės pastatų?

Hitlerio gimimo dieną – balandžio 20-ąją – desantininkai įsibrovė į spaustuvę, kur spausdinami svarbiausi laikraščiai. Žurnalistai atsidūrė gatvėje. Minia skandavo „fašistai“, krišnaitai giedojo *Hare Krišna*.

Į plenarinį posėdį atėjęs prokuroras praneša, kad užpulta Naujosios Vilnios psichoneurologinė ligoninė, kurioje gulėjo šauktiniai. 60 vyrų be atpažinimo ženklų išlaužė duris ir išvilko vaikus. 26 pabėgo, bet 12 sugavo, mušė automatais, spardė. Atsidūrė jie Anadyryje, Čiukotkoje. Iš ten rašo Saulius Budinas: atsidarė durys, pro jas ėmė veržtis automatais ginkluoti desantininkai. Automatų buožių, kojų ir kumščių smūgiai. Kartu su eiliniaisia smaginosi ir karininkai. Paskui vandeniu perliejo kruvinas grindis. Lėktuve lydėjo 15 kareivių.

Jau kitą dieną po Akto paskelbimo priimame nutarimą, kad karinė prievolė Lietuvos teritorijoje nebegalioja.

Akylai stebėjome įvykius Maskvoje. Matėme, kad Gorbačiovo pozicija nėra stipri, kariuomenė ir konservatyvios jėgos nuolatos ieškojo priežasties veikti ginklu. Maršalai ir generolai derybas vadino žydra lietuvių svajone. Mus gelbėjo sumaištis Maskvoje ir Vašingtono reikalavimas Baltijos šalyse nenaudoti jėgos.

Blokada

Balandžio 12 d. gavome Gorbačiovo reikalavimą per dvi dienas panaikinti „Kovo įstatymus“, tai yra atšaukti Nepriklausomybės aktą. Jei nereaguosime – ekonominė blokada. Nepaklusome, todėl kovo 18-ąją grasinimai buvo įvykdyti: 21.30 Gorbačiovas užsuko naftos čiaupą Mažeikių gamyklai, kitą dieną apribojo dujų tiekimą. Tikėjosi, kad Lietuva atsilaikys tik mėnesį.

Iš pradžių padėtis tikrai atrodė baisiai, vyriausybė mus, deputatus, informavo, kad grūdų, cukraus, druskos, aliejaus turime iki balandžio pabaigos. Tūkstančiai automobilių ir traktorių sustojo, nes nebuvo kuro, padangų ir atsarginių detalių. Žmonės per naktį stovi eilėse prie degalinių. Nutrauktas visas tiekimas, blokuojamas transportas, vežantis maisto produktus. Šalčininkuose veršelius maino į benziną, algas moka plytomis ir cementu.

Maskvoje Gegužės 1-osios demonstrantai nešė plakatą: Lietuvai nepriklausomybę!

O mes su Justu Vincu Paleckiu išsyk po Gegužės švenčių nuvykome į Leningradą. Miesto tarybos tribūnoje Justas pasakė, kad Lietuva nepasuks iš savo kelio – deputatai plojo atsistoję. Bet ne visi! Tie, kurie plojo, koridoriuje mums sakė: šiandien jie smaigia jus, rytoj – mus. Išeidamas iš Tarybos pastato pamačiau užrašą: „Leningrado gyventojai, išgyvenę Leningrado blokadą, remia Lietuvos gyventojus, išgyvenančius komunistinę blokadą.“

Ukrainos Podolės Kameneco miesto taryba griežtai pasmerkė blokadą, kuria siekiama šaltyje sukaustyti Lietuvą. Simboliškas buvo tas ukrainiečių gestas, bet tada kiekvienas solidarumo žodis mums teikė jėgų ir pasitikėjimo.

Tuo metu JAV prezidentas G. Bushas⁷ pareiškė, kad sankcijų prieš SSSR dėl Lietuvos blokados nesiims, nes bijo, kad tai pakenks laisvės reikalui visame pasaulyje. Vakarų laikysena varė mus į neviltį. Landsbergis, apimtas niūriausių jausmų, viešai paklausė, ar Amerika antrą kartą parduos Lietuvą? Tas klausimas plačiai nuskambėjo per pasaulį. Žurnalistai pasiteiravo, kokią muziką muzikologas Landsbergis norėtų nusiųsti Bushui. „Sugrokite jam Bethoveno Devintąją simfoniją.“ Lietuvos muzikinis sveikinimas iš tikrųjų buvo sugrotas po Baltųjų rūmų langais.

„Šitaip galima gyventi mėnesį, po to – nulis“, – sakė vicepremjeras A. Brazauskas, tuo metu vadovavęs grupei, atsakingai už blokados padarinių likvidavimą. Iš Brazausko deputatai reikalauja neįmanomo – aprūpinti Lietuvą viskuo. Pilasi priekaištai, kad iki šiol nepertvarkėme ūkio, kuris leistų mums gyventi nepriklausomai. Dalis deputatų žiūri į Brazauską kaip į Kristų, kuris duonos kepaliuku turėtų pamaitinti visą Lietuvą. O jis atsako: man virvė ant kaklo ir girnapusė ant galvos.

34-oji blokados diena – nė gramo naftos produktų. Geležinkelio blokada niekais paverčia mūsų naujai užmegztus ryšius. Veža tik tai, ką skirsto SSRS prekybos ministerija. Nuo rytojaus pats griežčiausias benzino režimas: prioritetas – medicina, inkasacija, maistas. Benzino užteks iki birželio 1-osios. Darbo netenka 23 tūkst. vairuotojų ir kitų transporto darbuotojų. Iki rudens po pusę kilogramo cukraus vienam gyventojui. Visi cukraus fabrikai stovi, nes negauna pusfabrikačių. Nebeliko aliejaus.

Stasys Malkevičius siūlo žiemai gaminti individualias krosneles. Siūlo stabdyti gamyklas, kad gatvėse atsidurtų tūkstančiai ir kiltų epidemijos – tada Bushas tikrai privers Gorbį nutraukti blokadą.

Narcizas Rasimavičius turi kitą projektą: Šeštokuose, prie Lenkijos sienos, telkti bedarbius, kad jie krūtinėmis pramuštų sieną į Vakarus.

– O jei bedarbiai nueis ne į Šeštokus, o prie AT? – pasigirdo klausimas.

– Tada mes juos pasiųsime į Maskvą. Juk dėl jos tai prasidėjo.

Netrukus Maskva suprato, kad blokadą atlaikysime ir niekur nesitrauksime. Matyt, todėl suminkštėjo: Akto nebereikalauja atšaukti, o tik pristabdyti. Pajutome, kad esame politinėje aklavietėje, pritilo ir mano kolegų arogantiški pareiškimai. Vakarai pradėjo spausti, kad susitartume su Gorbiu. O kaip su juo tartis? B. Kuzmickas pasakojo apie Amerikos poziciją, išsakytą valstybės sekretoriaus Jameso Bakerio: „Nepriklausomybės Akto sustabdymas nereiškia anuliavimo, nepavykus deryboms jį vėl paleisite.“ O kokios garantijos? Jokios, sakęs Bakeris. „Mes remiame jūsų nepriklausomybę, bet negalime pasakyti, kaip tai praktiškai padaryti – tai jūsų reikalas.“

⁷ George Herbert Walker Bush (Džordžas Herbertas Volkeris Bušas, 1924–2018), Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas (1989–93).

Reikėjo surasti gudrią formulę, kuri tiktų Krekliui, bet nepažeistų mūsų Nepriklausomybės. Pervertėme visą politinį žodyną: atšaukti, suspenduoti, išaldyti, pristabdyti. Geras žodis „moratoriumas“, bet daug kam atrodė, kad tai – mirtis.

Galų gale kompromisas buvo surastas. 1990 m. birželio 29 d. Aukščiausioji Taryba priėmė pareiškimą, skelbiantį šimto dienų moratoriumą nuo tarpvalstybinių derybų su SSRS pradžios. Stabdomi teisiniai veiksmai, kylantys iš Akto dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Derybos neįvyko, todėl ir moratoriumas neįsigalėjo. Liepos 2 d. ekonominė blokada buvo nutraukta.

Atsirado benzino, taigi važiuoju pas savo rinkėjus. Tryškių autobusų stoties langai užkamšyti skudurais. Dar lauke mane apsupa moterys. Pasakykite Landsbergiui, kad kaime blogai! Padarykite, kad už vieną jautį bent megztinį galėčiau nusipirkti – dabar reikia dviejų jaučių! Uždrausite kooperatyvus ir pagaliau pradėkite gaudyti spekuliantus!

Luokė apaugusi piktžolėmis. Dūseikių plytinėje prieškarinio technika, ir pastatai tokie pat. Pavargę vyrai nuo konvejerio plikomis rankomis ima penkių kilogramų plytas, krauna į karučius ir kaip vergai stumia juos lauk. Žmonės pasakoja, kaip degė Vaičiulaičio tvartas. Kiaulės išstūmė lauk, triušių narvus išnešė, o pastatas dega.

Po pusvalandžio gaisrininkų skambutis:

– A barek? (Ar bereikia?)

– Rek rek!

Parduotuvės lentynos tuščios. Dviejų rūšių vynas *Kizyl Šerbet* už talonus.

Moteris pasakoja, kad prie Smetonos visus Dūseikių vagis pažinojo, keturi buvo – išvardina ir pavardes. O dabar?

Nevarėnuose ir Pasruojėje girdėjau tuos pačius klausimus. Kaip nušalinti girtuoklį viršaitį? Kada bus priimtas įstatymas prieš degtindarius? Kada bus lietuviški pinigai?

Džiugo ūkyje atėjo keli įgėrę nelabai jauni vyrai. Išgirdę žodį „valdžia“, tuoj šaukia: „Vėl tie patys į valdžią sulindo“; sakai „buvusi valdžia“, rėkia: „Nespjaukite ant buvusiųjų!“

Pavargau su jais galynėtis, į pagalbą atėjo rajono tarybos pirmininkas Rimas Linkus. Visą valandą jis tuos girtuoklius ramino, galiausiai užkimo ir pradėjo nervintis. O tie vis šaukia: valdžią – velniop, Parlamentą – ant šakių, deputatus – nach... Galiausiai traktorininkai ne juokais susikibo su kontoros moteriškėmis. Nuotaikos tokios, kad jie tuoj pat užvestų traktorius, jeigu kas pašauktų prieš ponus.

Bet ne visur taip. Anulėnuose ir Žarėnuose patekome į taikią protingą diskusiją.

Baisiai pasipiktinę spekuliantais, nors per blokadą daug gero padarė – atvežė benzino, maisto, atsarginių dalių traktoriams. Verslininkais jų niekas nevadina, tik spekuliantais.

Sausio įvykiai

Padėtis įtempta. Lietuvoje dvi prokuratūros, dvi saugumo tarnybos. Į Šiaulių karinį oro uostą nusileido 30 lėktuvų su desantininkais. Į Vilniaus Šiaurės miestelį atvažiavo daug šarvuotos technikos, atvyksta vis nauji kariniai daliniai. Vadinasi, rengiasi rimtiems veiksams.

Laimei, ginkluoti Vidaus reikalų ministerijos daliniai tarnauja Lietuvai.

Išsaugojau tų dienų užrašus.

Sausio 8 d.

Įtampa aplink Parlamentą auga. Aistras kelia Vyriausybės sprendimas paleisti kainas. Ryte pro langą matau didelį būrį žmonių: vienoje pusėje sustojo mums priešiški „Jedinstvo“ rėmėjai, o kitoje – Antano Terlecko vadovaujama Lietuvos laisvės lyga. Abi pusės reikalauja to paties – Vyriausybė turi atsistatydinti! Ir tu, Antanai? – norėjau paklausti.

Pro duris paleista vandens srovė atšaldė protestuotojų galvas. Sušlapę protesto atstovai pakyla į trečią aukštą pas Landsbergį. Pasikalbėjęs su jais, profesorius atsidaręs langą kreipiasi į demonstrantus.

Per televiziją Zigmas Vaišvila ir Virgilijus Čepaitis pakviečia žmones rytoj ateiti prie Parlamento. Deputatai svarsto būsimus scenarijus. O jeigu atėję mūsų gynėjai susidurs su „Jedinstvo“ tūkstančiais? Tokiais atvejais Maskva paleidžia įprastą scenarijų – tvarką įveda kariuomenė! Su pėstininkų kastuvėliais, kaip Tbilisyje.

Parlamento posėdis tęsiasi iki vėlyvos nakties. Neatlaikiusi spaudimo K. Prunskienė paskelbia, kad Vyriausybė atsistatydina.

Sausio 9 d.

Prie Parlamento susirinko keletas tūkstančių žmonių. Jie žada stovėti per naktį – degins laužus ir dainuos. Mieste matau nuolat judančią karinę techniką, skraido sraigtasparniai – rodo jėgą ir gąsdina.

Iš Maskvos atvyko aukšto rango generolai. Į Vilnių atskrido lėktuvas su desantininkais ir kariškiais be skiriamųjų ženklų – KGB „Alfos“ grupė.

Vilniuje ir be „Alfos“ stovėjo dvi grėsmingos Gynybos ministerijos divizijos. Antroji – vidaus kariuomenės divizija saugojo įkalinimo vietas su 10 tūkst. kalinių. Desantininkai su parengta kovine technika įsikūrė Kaune ir Alytuje, o vėliau ir Vilniuje. Šiauliuose buvo vidaus kariuomenės mokomasis pulkas, o Klaipėdoje – karinė jūrų flotilė. Daliniai buvo dislokuoti Panevėžyje, Klaipėdoje, Telšiuose ir kitur. Visam tam monstrui vadovavo iš Maskvos į Vilnių persikėlęs Sausumos kariuomenės vadas Valentinas Varenikovas, kuris jau seniai siūlė Lietuvoje paskelbti ypatingą padėtį.

Sausio 10 d.

Atsistatydina K. Prunskienės Vyriausybė. Premjeru tampa Albertas Šimėnas. Pasak E. Vilko, jam visada trūko drąsos. A. Šimėnas atsakinėja į deputatų klausimus, o akademikas man į ausį pasakoja:

– Aš su juo lošiau krepšinį vienoje komandoje – būdavo tokie Mokslų akademijos turnyrai. Jis prieš varžybas baisiai panikuodavo.

SSRS prezidentas Gorbačiovas viešai pareikalavo, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba „nedelsiant atstatytų TSRS ir LTSR Konstitucijų juridinę galią Lietuvoje“.

Sausio 11 d.

Visą naktį po Vilnių laksto šarvuočiai. Šiaurės miestelyje pastebėtas SSRS gynybos ministro pavaduotojas V. Ačialovas.

Ryte 9.30 renkasi agresyvūs „Jedinstvo“ mitinguotojai. 11.50 užgrobtą Krašto apsaugos departamento būstinę Viršuliškių gatvėje, po pusvalandžio – Spaudos rūmai, ten šūviais sužaloti apsaugos pareigūnai ir darbininkai. Žurnalistai atsiduria gatvėje. Per užpuolimą sužalojimus patyrė penkiasdešimt keturi gynėjai bei darbuotojai. Spaudos rūmus gynęs savanoris ant desantininkų liejo vandenį – jam peršovė skruostą. Susirinkę žmonės šaukė: „Fašizmas! Štai Gorbio demokratija!“

Parlamentas virto kareivinėmis, kerzinių batų kvapas. Vyrai su pusmetrinėmis geležies lazdomis, išlaužtomis iš laiptų turėklų. Jaučiu, kaip iš rūsio sklinda aštrus benzino kvapas – ten gaminami Molotovo kokteiliai.

Gynėjai foteliais barikaduoja laiptus į patalpą, kur dirba ir ilsisi Pirmininkas, patys miega pakampėse. Gesintuvai, ištempti brezentiniai vandens vamzdžiai. Nežinia kokių laikų karabinai, automatai, revolveriai, medžiokliniai šautuvai.

Gedimino prospekte sutikau dirigentą Gintarą Rinkevičių, bėgantį ginti Parlamento.

Žmonės važiuoja iš visos Lietuvos. Visi kupini pykčio rusams, Gorbiui, komunizmui. Viena moteris gailėjosi, kad pernai Tauragėje nenustūmė nuo scenos „platformininko“ Vladislavo Švedo, kai jis ten lankėsi.

Vakarop užgrobtas parduotuvės „Medžioklė-Žūklė“ sandėlis, kuriame buvo 12 šautuvų. Prieš pat vidurnaktį užgrobtos Krašto apsaugos departamento (KAD) Vilniaus skyriaus patalpos Kosciuškos gatvėje. Vakare prie Parlamento žmonės uždega laužus.

Sausio 12 d.

Atsistatydina ir į Maskvą išvyksta KGB viršininkas Romualdas Marcinkus⁸.

Nepriklausomybės aikštėje roko koncertas.

Įvairiomis kryptimis laksto tankai ir tanketės.

Apie ketvirtą nakties su dviejų pagrindinių laikraščių – „Respublikos“ ir „Lietuvos ryto“ vyriausiais redaktoriais Vitu Tomkumi ir Gedvydu Vainausku slepiame redakcijos kompiuterius. Slėpėme trise, kad niekas nežinotų.

Vakare grįžau namo. Nespėjau išlįsti iš dušo, o televizoriaus ekrane – nauji agresijos vaizdai. Užsi-metęs ant pečių paltą atsidūriau Antakalnio gatvėje prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios. Mašinos lėkė link Parlamento.

Į plenarinių posėdžių salę rinkosi deputatai, budėsime per naktį.

Sausio 13 d.

Po pirmos valandos nakties iš Šiaurės miestelio pajudėjo tankai. Matėme, kaip tankai ir šarvuočiai, pralėkė pro Parlamentą, nėrė į tunelį.

1.40 pradėjo šaudyti prie TV bokšto.

Antrą nakties prie LRT atvažiavo kolona šarvuočių ir tankų. „Alfa“ užėmė pastatą. Išjungė televi-ziją ir radiją. Atsidūręs tamsioje gatvėje Lietuvos televizijos direktorius Algirdas Kaušpėdas pėsčiomis nuskubėjo į Seimą – deputatams ir Vytautui Landsbergiui papasakoti, kas atsitiko. Beginklis jis stovėjo savo kabinete, o sovietų desantininkai automatų kulkomis varpė užrakintas duris. Kulkos kapojo sieną, dusliai byrėjo tinkas. Po to jie įsiveržė, užlaužė rankas, apstumdė ir išgrūdo iš pastato. „Netikėjom, kad šaudys, – sakė jis. – Tai buvo robotai, vykdančys komandą!“ Grauzėsi, kad neišvežė televizijos įrangos, ją desantininkai sudaužė.

Posėdžių salėje ilgu juodu odiniu paltu pasirodęs Audrius Butkevičius⁹ praneša, kad rūmuose liks žmonės su lazdomis, o ginkluoti vyrai – lauke. „Jei sovietų kariai šaudys, mano vyrai atidengs ugnį“, – skardžiu balsu pažadėjo jis. Per salę perbėgo moteris su kryžiumi, kita stovėjo užsidėjusi dujokaukę.

Kazys Saja¹⁰ rašo kreipimąsi, šalia jo – kažkieno portfelis su kryžiumi.

Nėra ryšio. Benas Rupeika stovi su radijo aparatu prie ausies: ar pasaulis žino? Ar su mumis? Ar žino, kad lietuvių tauta nori būti laisva?

Nuo televizijos bokšto atbėgęs danų žurnalistas pasakoja, kad desantininkai be perstojo šaudė, o per garsiakalbius skelbia, kad valdžia perėjo į nacionalinio gelbėjimo komiteto rankas. Danas matęs du užmuštus ir keletą sužeistų.

⁸ **Romualdas Marcinkus** (g. 1941 m. Vaiguvoje, Kelmės r.) – SSRS žvalgybininkas, KGB generolas. 1971–1974 studijavo Maskvos KGB aukštojoje mokykloje, dirbo vokiškai kalbančiose šalyse. 1989 suteiktas generolo laipsnis. 1990 03 04 pradėjo eiti LSSR KGB pirmininko pareigas, 1991 sausio pradžioje atsistatydino dėl nesutarimų su GRU dėl kruvinų įvykių rengimo Vilniuje. Buvo nuvežtas į Maskvą, tris mėnesius laikytas spec. režimo gydymo įstaigoje, po to išleistas į dimisiją.

⁹ **Audrius Butkevičius** (g. 1960 Kaune) – gydytojas, 1986 baigė medicinos studijas Kauno medicinos institute. 1988 įsitraukė į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veiklą, Sąjūdžio Kauno tarybos narys, įsteigė Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungą. 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras. Nuo 1990 Krašto apsaugos departa-mento generalinis direktorius, nuo 1991 pirmasis krašto apsaugos ministras. 1990–1991 LR laikinosios gynybos vadovybės narys, atsakingas už valstybės gynybos organizavimą.

¹⁰ **Kazys Saja** (g. 1932 Skėriuose, Pasvalio vlsč.), lietuvių rašytojas, 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras.

Ketvirtą rytą K. Saja perskaito ką tik sukurtą tekstą: „Tėvynė beldžiasi į mūsų širdis!“ Neperšaukiamą liemenę užsitempęs Landsbergis pasiūlo moterims deputatėms eiti namo. Salę pasiekia gandas, kad prie bokšto jau devyni negyvi, o pusę penkių jau tikra sužinoma, kad žuvo vienuolika žmonių. Deputatai ir žurnalistai pagerbia kritusiųjų atminimą.

Kokios mintys išgirdus žinią apie žuvusiuosius? Pasijutau kaltas, kad neišsaugojome jų. Gal buvo įmanoma? Neviltis, kad pasaulis leido mus pervaziuoti tankais.

Lietuva subrendo per tą naktį. Supratome, į kokią pavojingą žygį išėjome. Niekas tą naktį negalvojo apie atsitraukimą, nors šviesos tunelio gale dar nematėme.

Prieš devynias iš Dariaus Kuolio¹¹ sužinome, kad dingio premjeras Albertas Šimėnas. Vietoj jo akimirksniu patvirtinamas ir prisaikdinamas Gediminas Vagnorius. Dar po pusvalandžio jis jau stovi tribūnoje nenusivilkęs palto ir pristato ministrus. Pačių ministrų nėra, premjeras skaito sąrašą.

Prie Pedagoginio instituto vėl pasirodo tankai. Lauke šlapdriboje budi tūkstančiai žmonių. Statomos barikados. Lyja.

Popiet atsiranda Šimėnas, bet jo kėdė jau užimta. Jo dingimo aplinkybes nutariama išnagrinėti uždarame posėdyje. Vos tik prasideda apklausa, per garsiakalbius griežtas balsas skelbia galimą cheminės atakos pavojų ir liepia pasiruošti dujokaukes ar drabužius, kuriais būtų galima apsidaryti galvas. Aš dujokaukę pastumiu į šoną, nes jos galiojimo laikas jau seniai pasibaigęs.

Vakarop pranešama, kad prie laužų mus saugo šimtas tūkstančių žmonių.

Po tragiškos nakties pravėriau namų duris. Prišoko antrokė dukra Eglė: „Tėveli, tu gyvas?“ Ir nubėgo toliau žaisti.

Mano bičiulis fleitos mokytojas Paulius Koncė pasakojo, kaip jis prie Bokšto susikabinęs su kitais rėkė, kad nuo tankų šaudymo netrūktų ausų būgneliai. Jis turėjo saugoti ausis, nes yra muzikantas. O kai ėmė kristi langų stiklai, bijojo, kad nesužalotų pirštų – juk groti reikės. Greta dejavo vaikinai su peršauta koja. Paskui kažkas pasakė: „Vyrai, nukelkim kepure!“

Buvo jis ir Televizijos pastate. Ten matė, kaip ratu suklaupę meldžiasi gal trisdešimt vyrų. „Sveika, Marija, malonės pilnoji...“ – užveda gilūs bosai. Aplink vyrus sustoja tylios moterys.

Sausio 22 d.

Žmonės į Parlamentą pradėjo nešti pinigus ir brangenybes – Nepriklausomybės fondui. Atnešė duonos, medaus ir rūkytų lašinių. Atneštas vertybes surašinėjo Jonas Gečas¹². Matė, kaip kažkoks kresnas vyras atnešė plastikinį maišelį ir padėjo greta kitų ryšulėlių. Kai po kelių minučių paėmė tą maišelį, nutstėjo – ten buvo dešimtys tūkstančių dolerių ir Vokietijos markių. J. Gečas liepė vyti geradari. Laimei, jis dar buvo Parlamento kieme. Tai buvo garsios įmonės „Svetur“ savininkas Jonas Urka.

Deputatai pagaliau atsigauna nuo šoko – vėl diskutuoja, balsuoja. Tačiau lieka smėlio maišai, graižtviniai šautuvai, betoninis gaubtas ir laužai. Ir prie jų per naktį dainuoja žmonės. Tik jų nebedaug.

Gorbačiovas agresijos nepasmerkė.

Pradedame svarstyti mokslo ir studijų įstatymą, tuo pasakydami, kad nesitraukiame, dirbame.

¹¹ **Darius Kuolys** (g. 1962 m. Vilniuje), lietuvių literatūrologas, kultūrologas, 1990–92 kultūros ir švietimo ministras.

¹² **Jonas Gečas** (g. 1953 Teneniuose), pulkininkas (1992), 1990–91 dirbo Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamente, Aukščiausiosios Tarybos gynimo štabo viršininkas. 1991–93 Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo viršininkas. 1991–94 krašto apsaugos ministro pavaduotojas.

Tomis dienomis Ukrainos poetas Dmytro Čeredničenka – Lietuvos draugas, išvertęs Donelaičio „Metus“ – rašo eilėraštį „Nelieskite Lietuvos“ (*He činaŭme Лумей!*). O Podolės Kameneco žmonės, išgirdę kad mes pavojuje, atvažiuoja į Vilnių. Susikrauna į autobusą dešrų, duonos, instrumentus ir važiuoja į Lietuvą. Tada buvome kartu: mes čia, Parlamento viduje, o jie per naktis dainavo prie laužų – lietuviai ir ukrainiečiai kartu!

Dirbdamas ambasadoriumi Ukrainoje susiradau tuos žmones. Sakiau jiems: kada nors mes grąžinsi-me skolą.

Pučas Maskvoje

Rugpjūčio 19 d.

Atostogauju Nidoje. Septintą ryto radijas praneša, kad nebėra Gorbačiovo. Atseit dėl ligos nebegali vadovauti. Pirma mintis, kad jis nebegyvas – dar neseniai žvaliai vadovavo, o šiandien nebegali! Skelbiama, kad valdžią perima GKČP – nepaprastosios padėties komitetas. Panašu, kad Maskvoje įvyko perversmas. Atėjęs kaimynas pasakė einąs išsikasti šautuvo.

Sėdu į savo „Ladą“ ir visu greičiu lekiu į Vilnių. Kiti deputatai irgi lekia, vieni mane aplenkia, kitus – aš. Su kai kuriais trumpai pasikalbu pakelės degalinėje. Jokių prognozių, bet visi sutinka, kad padėtis itin pavojinga! Jeigu Vilniuje prasidės represijos, deputatai bus suimti pirmieji. Bet mes turime būti savo vietoje! Ypatingosios padėties įstatymas buvo rengiamas jau Sausio įvykių metu, Gorbačiovas viską gerai žinojo.

Klausausi žinių iš Rygos: ten jau supa parlamentą, užima VRM, šaudo tankai. Maskvoje šarvuočiai, lydimi desantininkų.

Sulekiame į Parlamentą, čia vėl tempiami smėlio maišai, statomos užtvartos.

Įdėmiai sekame žinias iš Maskvos. Ten prie „Baltųjų rūmų“ – Rusijos parlamento – popiet tūkstančiai žmonių stato barikadas. Skubiai redaguojame nutarimą dėl sutarties su Rusija ratifikavimo. Priimta vienbalsiai. Landsbergis telefonu kalbasi su Borisu Jelcinu¹³.

Susispietę mažomis grupelėmis svarstome ir spėliojame. Kur Gorbačiovas? Turime tris versijas: pirma – nužudė, antra – įkalino, trečia – jis pats ir vadovauja perversmui, bet nenori pasirodyti. Aišku, kodėl būtent šianakt jie apsisprendė veikti: rytoj numatyta pasirašyti naują sąjungos sutartį. Šešios valstybės jau atsisakė dalyvauti: trys Baltijos šalys, Gruzija, Armėnija ir Moldavija. Paskutinis šansas išgelbėti imperiją, o iš tikro – išsaugoti savo kėdes ir privilegijas.

Penktą vakaro pučo vadų spaudos konferencija. Šeši vyrai – iš jų trys generolai, bet civiliais kostiumais. Centre: viceprezidentas Genadijus Janajevas – pilka asmenybė, neturinti jokių lyderio savybių, ir mėgėjas pagirtuokliauti premjeras Valentinas Pavlovas. Bet už jų stovi generolai ir maršalai – kariuomenė, milicija ir KGB.

Janajevas paskelbia, kad Gorbačiovas gyvas, bet turi pailsėti, nes per šiuos metus pervargo.

Jau pirmieji žodžiai išduoda, kad surengti perversmą paskatino ne Gorbačiovo sveikata, o griūvanti imperija. Jeigu ne tie trys generolai, komanda atrodytų visai nerimtai, bet generolai... ar pasuks jie tankus prieš minias žmonių? Prasideda spaudos konferencija – pagrindinio pučisto rankos dreba. Išižiebė maža viltis, kad drebančios rankos valdžios neišlaikys. Koks bus trenksmas, kiek nuolaužų ir chaoso? Svarbiausias klausimas: ar kariuomenė atsuks kalašnikovų ir tankų vamzdžius į žmones. Generolai, ko gero, tokį įsakymą duos, bet ar pulkininkai sutiks jį vykdyti? Gera žinia, kad garsioji Tamanės divizija atvyko ginti Jelcino.

Jelcinas ant tanko patvirtina, kad įvyko perversmas. Kol kas iš pasaulio politikų tik Landsbergis paremia Jelciną, su šarvuota liemene einantį prieš pučistus.

Prie mūsų Parlamento vėl atlėkė tankų ir šarvuočių kolona, bet pamačiusi minią žmonių, atsitraukė.

¹³ Borisas Jelcinas (1931–2007), 1990–99 Rusijos Federacijos prezidentas.

Rugpjūčio 20 d.

Estijos Aukščiausioji Taryba paskelbia Nepriklausomybę.

Rugpjūčio 21 d.

Rytas. Naktį planuotas Rusijos parlamento šturmas nepavyko, armija traukiasi. Chunta sutrikusi, ima byrėti. Kariuomenė pasitraukia iš Maskvos, panaikinama ypatingoji padėtis. Perversmo vadai bando pabėgti, sako, teiravosi, ar negalėtų priimti Šiaulių oro uostas. Pabėgti nepavyksta, jie suimami.

Gauname žinią, kad į Maskvą iš Krymo grįžta Gorbačiovas, bet ten jau kitas šeimininkas – Jelcinas.

Mūsų Parlamente nuotaika pakili, niekas nesitikėjo tokios greitos ir sėkmingos atomazgos. Landsbergis, apimtas euforijos, eina į koridorių ieškoti deputatų, kad tie grįžtų į salę balsuoti: „Gaila, nėra to bizūno, kuris suvaro deputatus.“ Jis skraidė ir triumfavo ne mažiau kaip Jelcinas Maskvoje, kuriam komplimentus sako Bushas, Thatcher ir visas pasaulis.

Maskvoje vėlyvą vakarą nuvertė Dzeržinskio paminklą.

Telšių rajono valdytojas P. Martinkus telefonu pasakoja, kad Maskvai ištikimos partijos atstovė, grįžusi iš pasitarimo Vilniuje, ėmė smarkiai visiems vadovauti. Jis pyksta, kad iš teisėtos Vilniaus valdžios negauna direktyvų. Po pučo Martinkus iššyk uždarė vietinį KGB – vos tik per radiją išgirdo Seimo sprendimą ir įvykdė jį, nors oficialus raštas atėjo tik po dviejų dienų. Martinkus mieste sugaudė jų automobilius, vairuotoją iki ryto uždarė areštinėje. Ta Burokevičiaus veikėja, kuri bandė vadovauti, išbėgo į Astrachanę, nes jai iššyk iškėlė bylą. Žodžiu, Telšių valdžia viską padarė nieko nelaukdam.

Kalba Landsbergis: kol negražinti pastatai, pučas Lietuvoje tęsiasi. Pas mus jis prasidėjo sausio mėnesį. Televizija dar užimta, bet okupantai skubiai krauna lagaminus. Ėjau pažiūrėti, kas ten darosi: gąsdindama žmones dideliu greičiu pralėkė karinė mašina, važinėja šarvuočiai. Kariuomenė išeiti neskuba.

Rugpjūčio 22 d.

Per TV žiūrime Maskvos žmonių emocijas: viskas kaip pas mus per Sąjūdį – vėliavos, karštos kalbos, šūktiniai „Ro-si-ja!“ Jau ir mūsų TV pradėjo rodyti, tik Maskva šiandieną įdomiau.

Pučo lyderis Janajevas suimtas.

Vidaus reikalų ministras Borisas Pugo bandė nusišauti, dabar guli sunkiai susižalojęs ligoninėje. Tą pačią dieną ir mirė. Vėliau atėjo žinia, kad 24 d. nusišovė maršalas Sergejus Achromejevas. Nusižudė dar keletas svarbių asmenų, dalyvavusių perversme.

Vakar tik grįžęs Gorbačiovas kalbėjo žmonių kalba, šiandien jau girdžiu tą patį demagogą – gina socializmą ir partiją. Visi išdavė Gorbį, net jo adjutantas.

Borisas karžygys: tik stabtelėjo Gorbačiovas įkvėpti oro – atsipalaiduokime trumpam, štai aš pasirašau dekretą dėl KP veiklos sustabdymo Rusijos teritorijoje. Gorbačiovas bandydamas padėti taisyti šūkčiojo: „Borisai Nikolajevičiau...“, bet tas negailestingai pasirašė.

Pripažinimas. Į pasaulį – su lietuvišku pasu

Lietuvos triumfo valanda, valstybės varžosi, kuri pirmoji mus pripažins. Perimamos muitinės, pasienio postai. Lazdijų poste ir Klaipėdoje jau teikiamos vizos.

Vilniuje verčia Leniną, Lenino batai liko įklimpę postamento betone. Žmonės fotografuojasi ant nuogo postamento, prie KGB rūmų per gatvę ištiestas plakatas „KGB – Lietuvos žudikų urvas“.

LKP CK – tuščias, niekas nežino, kur dingo Burokevičius, jam iškelta baudžiamoji byla. Atgauti Spaudos rūmai, vaizdas baisus, nuostoliai milžiniški. „Lietuvos ryto“ redakcija išdaužyta, viskas išvogta. Neliuko ir mano negatyvų su įamžinta Berlyno sienos griūtimi.

Landsbergiui paskambino Bushas. Prie JTO statomi stiebai naujoms vėliavoms.

Sovietų sąjungos nebėra, o kas liko, neaišku.

1992 m. kovo pradžioje traukiniu barškėjau į konferenciją Budapešte. 27 valandos pirmyn ir tiek pat – atgal. Čopo pasieniečiai lietuviško paso dar nematę, subėgo visa užkarda, čiupinėjo, vartė, kraipė galvas ir draugiškai juokėsi.

Traukinyje apokaliptinė netvarka ir visuotinis festivalis. Girti visi palydovai, matyt, ir mašinistas toks pat. Kupė aš vienas, greitai prisnūdau, o prabudęs nuo savo viršutinės lentynos matau vyruką, tiesia ant stalo laikraštį, traukia iš krepšio virtus kiaušinius, lašinius ir didelį svogūną.

– Laikas pusryčiauti, – sako vyrukas. – Leiskis žemyn!

Mano kaimyno vardas Vasilijus, jis ukrainietis. Iš plačios terbos ištraukia penkių litrų samagono bidonėlį.

– Gerk, netaupyk, – ragina ukrainietis. Šito gero nepritrūks!

Vyrukas važiavo į verslo derybas.

Po Budapešto su grupe kolegų išvykau į Hagą, kur garsūs Europos specialistai skaitė paskaitas apie žmogaus teises.

Skridau per Frankfurtą su SSRS diplomatinio pasu, lietuviškas ten negaliojo, nes pasieniečiai dar negavę pavyzdžio. Pasas nukopijuojamas, suskaičiuojami puslapiai ir aprašoma spalva. Šalia jaunikaitis su trimis milžiniškomis verbomis ir ne ką mažesniais elnio ragais turi prieškarinės Lietuvos pasą, todėl moka perpus mažiau.

Hagoje gaunu palėpę, tokį mažą inkilą, lyg būčiau iš Lietuvos užklydęs varnėnas. Už plonos pertvaros – Igoris iš rusų ambasados. Šaldytuvas, mažutė knygų spinta ir prieštvaninis radijo imtuvas, gebantis pagauti tik vieną vienintelę olandišką namų šeimininkių bangą. Norėčiau bėgti iš čia, bet kišenė neleidžia. Šeimininkė girgždančiais laiptais atneša sumuštinį ir vyno butelį.

– Tu iš Lietuvos?

– Iš Lietuvos.

– Gerai, kad iš Lietuvos.

– Kas gerai?

– Maniau, dar vienas rusas...

Atšipusiu kamščiatraukiu atkemšu tarp šlaunų suspaustą „Bordeaux“.

– Gal ir jūs – už pažintį? – pasiūlau šeimininkei.

– Jawohl! – linkteli ji.

Skambiai susidaužiams. Šeimininkė Corina pasakoja apie vokiečius, kurie karo metais buvo okupavę Olandiją. Sako, kai tik futbolą jie lošia su vokiečiais, koks nors olandas šaižiai surinka:

– Kada grąžinsi dviratį?

Vakare išeinu pasivaikščioti. Langai be užuolaidų. Lėtai eidamas tyrinėju olandus kaip žuvelės akvariumuose, matau jų gyvenimą, knygų lentynas ir paveikslus. Olandai taikiai susėdę skaito laikraščius, pilsto vyną, mezga, kursto savo židinius. Pakvipo ką tik pražydusių vyšnių žiedai. Nusibastau ik jūros, kur kopose šmirinėja povai ir kiškiai.

Naktį prabundu kaip ant Palangos tilto – vėjas purto ir kiaurai košia mano inkilą. Bjaurus lietus ir dargana. Kitą dieną Hagos taikos rūmuose prasideda mokslai. Latvis Bojaras tuoj pat sunervina rusų delegaciją. Vienas rusas prišoka prie manęs:

– Reikia kažką daryti, tarptautiniame renginyje mes neturime užsiimti savo rietenomis, „sklokami“... reikia susirinkti ir griežtai pakalbėti.

Pasakiau, kad aš rietenose nedalyvauju ir į jokių jų susirinkimų neisiu. Prasideda paskaitos. Vieniintelis šio to vertas Londono universiteto profesorės, garsios žmogaus teisių specialistės Rosalyn Higgins pranešimas. Visa kita – lėkštas narcizų paradas. Atsigaučiu Amsterdame Van Gogo muziejuje – jaukiausioje galerijoje, kokią esu matęs. Ilgai stovėjau prie „Bulvių valgytojų“, pietos ir „Lozorius priėlimo“.

KGB

Po pučo išsyk, rugpjūčio 24 d., šeštadienį, sudaroma Laikinoji komisija KGB veiklai Lietuvoje iš-tirti. Aš tapau jos nariu. Pirmutinis uždavinys buvo susipažinti su archyvais ir išsiaiškinti, ar kartais Vyriausybėje bei AT nėra įsitaisiusių KGB agentų. Petras Vaitiekūnas pasiūlo per mėnesį pateikti bylas tų deputatų, kurie bendradarbiavo su KGB. 1989 m. gruodžio mėnesį, vykstant rinkimams, generolas E. Eismuntas Maskvai raportavo, kad dabar renkama Aukščiausioji Taryba paskelbs Nepriklausomybę, bet viskas ok, nes Lietuvoje KGB savo žinioje turi 6377 patikimus agentus. Kitaip tariant, KGB *forever!* Agentai, įtakos agentai, skundikai.

Nuėjome į KGB rūmus. Pravėriau sunkias slapčiausios įstaigos duris. Virpėjo širdis, nes įsivaizdavau kankinimo kameras ir rietuves intriguojančių bylų. Kameros buvo paliktos steriliai švarios, KGB agentų kartotekos mes neradome. Viena versija, kad kartoteka išvežta į Šiaurės miestelį ir sudeginta, kita – labiau tikėtina – išvežta į Rusiją. Kas šeimininkavo, kol mes atėjome? KGB darbuotojai iš patalpų išėjo rugpjūčio 21 d., dar po dviejų dienų oficialiai nutraukė savo veiklą. O mes atėjome tik 27-ąją. Kas ten tvarkėsi tuo tarpuvaldžiu?

Po švariai iššluotus, bet niūrius rūsius vaikštau su komisijos pirmininku Baliu Gajausku. Jis iš viso kalėjo 37-erius metus.

– Ar neįsijaučiate neapykantos KGB įstaigai? – klausia vokiečių žurnalistė.

– Ne! Neapykantą jaučia tie, kurie mažai sėdėjo arba visai nesėdėjo.

Užeiname į KGB viršininko kabinetą. Ant stalo likęs darbo kalendorius, kuriame trūksta sausio 13-osios lapelio.

133 kabinete krūvelė pelenų. Buhalterijos kabinete nebaigta gerti arbata. Darbuotojai ateina susirinkti daiktų, išeidami palaisto perdžiūvusias gėles.

Dalyvauju perimant pistoletus. Dokumentų ir turto perėmimo procedūroje turi dalyvauti deputatas.

Didžiausias eksponatas – milžiniškas informacijos bankas, kuriame milijonai kortelių. Iš tikro tai gremėzdiška spinta, pagaminta Tuloje 1976 m., tik pavadinimas gruziniškas – „Kutaisi“.

Viename kabinete mūsų Krašto apsaugos departamento vadovo Audriaus Butkevičiaus portretas – ant kaktos nupieštas taikiny.

Su Sauliumi Pečeliūnu pradedame perimti vyriausybės ryšio objektus – Turniškėse, oro uoste, Vyriausybės pastate ir kitur.

Sklaidome dokumentus – jokių sensacijų. Į radinius žiūriu įtariai, nes atsitraukdami jie galėjo palikti klaidinančių popierių. Randu informaciją apie Radviliškio saugumo darbą. Jo viršininkas, paskirtas į šias pareigas, gavo keturis slaptuosius bendradarbius ir dvidešimt informatorių. Algirdas Endriukaitis¹⁴ skelbia radęs kažkokios mokyklos direktorės pasižadėjimą bendradarbiauti. Grūdame visokias nereikšmingas bylas į maišus ir verčiame juos į didelę krūvą.

¹⁴ Algirdas Endriukaitis (g. 1936 Kaune), 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras. 1954–57 Vilniaus universitete studijavo teisę. 1957 suimtas, nuteistas už priešišką sovietų valdžiai veiklą, iki 1963 kalėjo Mordovijos lageriuose.

Tikrinu tardymo skyriaus kabinetus. Stalčiuose prikaupta turto: radijo detalių, blizgių, senų batų. Tardymo viršininko kabinetas trečiame aukšte su vaizdu į Lenino aikštę – paminklas ten jau nuverstas.

Atėjo jaunas darbuotojas pasiimti sukauptų degtinės ir šampano butelių. Ilgai traukė iš seifo gėralus – sustatė ant stalo gal penkiolika butelių – šįvakar jo gimimo diena.

Koridoriuose vis pasikalbu su buvusiais KGB karininkais. Matau, kaip jiems iš po kojų išslydo žemė. Sako, dabar jų šalinasi draugai ir kaimynai. Jie nesijaučia nusikaltę, tik tarnavę... Nusivylę, kad Lietuva juos atstumia. O mafija jais domisi, kviečia dirbti.

Jaunas majoras Sedenica klausia, ar naujoje Lietuvoje netaps jie personomis *non grata*. Yra ko bijoti: majoras aršiai kovojo prieš Sąjūdį, už uolų darbą gaudavo laipsnius pirma laiko. Kitas nuoširdžiai prisipažįsta, kad ir dabar širdyje jis remia pučą: „Lietuva turi likti SSRS dalis. Aš taip manau, bet niekam netrukdu ir nekenkiu.“ Beviltiška juos auklėti, ir laiko nėra.

Sekmadienio rytą paskambina komisijos pirmininkas Balys Gajauskas ir paprašo tuoj pat nuvažiuoti į Klaipėdą, Tauragę ir Šilutę pažiūrėti, kaip perimami KGB pastatai. „Bastionas“, – pasakė praeivis, pamatęs mane einantį link Klaipėdos KGB pastato.

Kaimynystėje gyvenantys žmonės pasakoja, kad pučo dienomis smarkiai rūko KGB kaminai – atrode kaip tikras fabrikas. Vadinasi, nieko čia neliko.

Prie bastiono vartų pasitinka pliktelėjęs KGB majoras ir Krašto apsaugos departamento pareigūnai, vidun eiti neleidžia, aš nusprendžiu savo valdžios nerodyti ir nekonfliktuoti. Su KAD vyrais aptariame reikalus, o saugumietis kalba itin nedraugiškai. Lūpos kietai sučiauptos, bet jaučiu, kaip pasitaisytų jo nuotaika, jei galėtų užsegti man antrankius.

Šilutėje budi policija, kabinetai užantspauduoti. Tauragėje prieš kurį laiką vienas KGB darbuotojas dar spėjo perbėgti į policiją.

Kitą dieną atvykstu perimti Telšių KGB pastato. Vidun ilgokai negalėjau užėti, nes niekaip neradome Vyriausybės paskirto atstovo – perėmimo komisijos pirmininko. Be jo vidun eiti negalima. Savivaldybė į tas pareigas siūlė prokurorą, bet Zigmas Vaišvila nepriėmė, o jo paskirto žmogaus niekas nepažįsta. Paskui jį surado katilinėje, bet į pastatą vis tiek neįėjome. Po keturių dienų teko dar kartą atvažiuoti. Patalpos švarutėlės – lyg įkurtuvėms parengtos. Likę niekam neįdomūs popieriai, bet turiu juos paimiti. Juolab kad viskas telpa į nedidelį maišelį. Užsilikusius tuščius agentų blankus nutariame mesti į krosnį. Tą padarys vietinė komisija.

Iš Šilalės grįžtu irgi su nedideliu maišeliu. Visa kita į Klaipėdą išvežė KAD. Kelmėje – du maišai, ginklus pasiima policija. Perėmimo procese aktyviai reiškiasi miesto laikraščio redaktorė, kuriai saugumiečiai rėžia tiesiai į akis – išverstaskūrė!

Raseiniuose neranda saugumiečio su seifo raktais. Jų apskritai čia seniai nebėra, nes atsistatydino po Sausio 13-osios.

Naktį atvežu maišus, suverčiu į tardymo izoliatoriaus kamerą. Ilguose koridoriuose KAD sargybiniai. Lenino biustas į mus atsuktas nugara.

Kitą rytą per keturias valandas sutvarkome reikalus Šilutėje. Duris atidarome be kliūčių, čia irgi jau buvo KAD tarnautojai – dokumentus išvežė į Klaipėdą. Randu tvarkingai užpildyta agento kortelę – ji gulėjo neseniai mirusio darbuotojo kabinete. Kitas korteles sunaikino dar prieš Naujuosius, kai Vilniuje KGB buvo apsupęs Ozolas¹⁵. Grįžęs į Vilnių KGB pastate radau tik Balį Gajauską, kuris po kameras vedžiojo legioną žurnalistų.

¹⁵ **Romualdas Ozolas** (1939–2015), Lietuvos politikas, visuomenės veikėjas, publicistas, filologas, filosofas. 1989–90 SSRS liaudies deputatas, LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, vienas komisijos Lietuvos nepriklausomybės planui parengti pirmininkų. 1990–92 Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, Kovo 11 Akto signataras. 1990–91 Lietuvos Respublikos ministro pirmininko pavaduotojas.

Važiuoti į Mažeikius pasiprašo žurnalistė Irena iš Paryžiaus. Ji lenkų kilmės, bet dirba Prancūzijoje. Vienos didelės leidyklos užsakymu rašo knygą apie Landsbergį. Drąsi mergina, pagalvojau, ar ji supras mūsų painų gyvenimą ir tokią daugiabriaunę asmenybę?

Mažeikiuose pasitinka linksmas KGB viršininkas V. Andrejevas, jis iš vietinių sentikių, atvykusių imperatoriaus Petro I laikais. Viršininku pabuvo 12 dienų, prisipažįsta, kad paskutinėmis savaitėmis visi jie slampinėję be darbo. Irena padaro su juo interviu ir negali atsidžiaugti radiniais: popieriaus smulkinimo aparatas, penkių kilogramų kūjis, kuriuo daužė atimtus radijo aparatus, kompiuteriai, kuriais žaidė „karalių“. Su pižama ir nepasveikęs po apendicito operacijos ateina tautinio saugumo atstovas.

Randu 1982 m. neetatinių bendradarbių, vadinamųjų *doverennyje lica*, sąrašą. Gegužės švenčių proga jie gavo premijas po 15–25 rublius. Itin darbštus pagalbininkas vardu Petras, kaip ir Judas, gavo 30. Judas gavo sidabrinių, o Petras –popierinių. Judas už tuos pinigus galėjo metus nedirbti, o Petras? Penktadienio vakarą gerai paūžti. Judas vėliau nusviedė pinigus šventoriuje ir pasikorė. Ką darė Petras, mes nežinome.

– Jau dveji metai, kai pradėjo eiti komandos ką nors sunaikinti, – sako linksmasis viršininkas Andrejevas.

Jis mano, kad jeigu ne Eismunto komunistinis sovietinis užsispyrimas, buvo galima jiems integruotis į naujosios Lietuvos valdžios struktūras.

Iš Mažeikių atvežu du maišus. Irena mano, kad jie pilni paslapčių. Iš tikro paslapčių ten nedaug, bet Irenai aš to nesakau. Nenorėjau blaškyti jos įaudrintos vaizduotės – tegul Lietuvos šiaurėje įkvėpta energija liejasi knygos eilutėmis apie mūsų Pirmininką.

Ilgas kelias į Vilnių, vairuotojas leidžia Joe Dassiną, mes su Irena nugrimzdę odinėse sėdynėse suglaudę galvas filosofuojame. Ji prisiminė, kaip Paryžiaus popierių sąvartyne rado kažkokios moters nuotraukų albumą.

– Štai kas lieka iš gyvenimo, – sakė Irena.

Kitą dieną vaikščiodama po tuščius KGB koridorius ji stebėjosi:

– Štai kas lieka iš valdžios! Negaliu suvokti, kaip tokia murzina apsišiuokšlinusi įstaigėlė baimėje laikė milijonus žmonių.

Buvo paskelbta, kad slaptieji bendradarbiai gali prisipažinti komisijos nariams. Laiškus ir prisipažinimo protokolus atiduodavome į archyvą.

Tūkstančiai žmonių buvo užverbuota. Tada svarstėme, kas jie: aukos, išdavikai, silpnadvasiai. Susipykdavome, o vieno aiškaus atsakymo nerasdavome.

Paskui prasidėjo tikra raganų medžioklė, valstybės laikraštyje atsirado nuolatinė rubrika „Voratin-klis“, už kurią redaktorius Saulius Stoma¹⁶ vėliau atsiprašė ir prisipažino, kad tie voratinkliai buvo spausdinami politiniais tikslais.

Kažkas siūlė sudeginti KGB archyvus. Tada Vaidotas Daunys atsakė: „Sudeginus popierius, praeitis nesudegs.“

Daug ką darėme ne taip. Vaidotas sakydavo, kad į Gedimino kalną mes irgi kylame prieš Saulę, o reikėtų eiti paskui ją.

Irena savo knygos apie Landsbergį neišleido. Po mėnesio nuliūdusi pranešė, kad jos herojus stabdo savo biografijos leidimą. Paaiškino knygoje neradęs savęs, o ji mananti, kad nori išsiderėti didesnę honorarą.

Viskas taip ir turėjo pasibaigti. Honoraras irgi svarbu, juk knygą užsakė ne šventoji dvasia, o pelninga Paryžiaus leidykla.

¹⁶ **Saulius Stoma** (g. 1954 Kaune), lietuvių rašytojas, publicistas, žurnalistas. 1990–94 dienraščio *Lietuvos aidas* vyriausiasis redaktorius.

1992 m. lapkričio 22 d. įvyko paskutinis AT posėdis. Iki 1992 m. pabaigos iš Lietuvos pasitraukė 78 proc. pasirašytame grafike 1992-aisiais numatytų išvesti sovietinių karinių pajėgų. Kartu su kitais daliniais iš Vilniaus buvo išvesta 107-oji motorizuotoji šaulių divizija, 1991 m. sausio 13-ąją šturmavusi Vilniaus televizijos bokštą ir Spaudos rūmus. Ištuštėjo didžiausias Vilniuje karinis Šiaurės miestelis. Paskutinis Rusijos karinis ešelonas pervažiavo valstybinę Lietuvos sieną 1993 m. rugpjūčio 31-ąją.

Apie autorių.

Algirdas Kumža (g. 1956 11 29, Palūkščio k., Telšių r.), teisininkas, Kovo 11 Akto signataras. 1975 baigė Varnių (Telšių r.) vid. mokyklą (aukso medaliu), 1980 – Vilniaus universiteto (VU) Teisės fakultetą. 1980–1984 VU Teisės fakulteto lektorius, 1984–1989 Lietuvos komjaunimo kultūros ir tarptautinių santykių sekretorius, 1989–1990 Nepriklausomos Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Kultūros departamento vadovas, 1990–1992 LR Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas, 1994–1997 dienraščio „Lietuvos rytas“ vyr. red. pavaduotojas, 1998–2003 LR Prezidento V. Adamkaus Nacionalinio saugumo ir užsienio politikos darbo grupės patarėjo konsultantas, 1999–2006 Taraso Ševčenkos fondo prezidentas. 2006–2010 LR nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Ukrainoje.

Sąjūdžio Vilniaus tarybos narys (1988–1990). Ukrainos instituto steigėjas. Parašė knygas: „Himalajai. Vienos ekspedicijos dienoraštis“, „Kuksando. Kelio knyga“, „Rasa. Po angelo sparnu“, „Kuksando. Nuo Korėjos kalnų“.

Lietuvos liberalų partijos narys (1990–92). Lietuvos ambasadorių klubo (2014–2019), Lietuvos kuksando asociacijos (2016) prezidentas. Tradicinio korėjiečių mokymo kuksando meistras (juodasis diržas). Ukrainos centro vadovas (2022–2023).

Apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės medaliu, dviem medaliais už nuopelnus LR diplomatinėje tarnyboje ir Užsienio reikalų ministerijos garbės ženkle „Lietuvos diplomatijos žvaigždė“, Ukrainos III ir II laipsnio ordinais „Už nuopelnus“, 2009 Ukrainoje pripažintas metų diplomatu.